

انجمن علمی فقه‌پژای تفسیری ایران

فصلنامه حقوق جزای بین الملل

Volume 4, Issue 2, 2026

Feasibility Assessment of Restorative Justice for Victims of Environmental Crimes in the Light of Social Services with an Emphasis on Comparative Law

Seyedeh Razyeh Tabib Loghmani¹, Esmail Abdollahi^{2*}, Abbas Barzegarzadeh³

1. Department of Criminal Law and Criminology, Bu.C, Islamic Azad University, Bushehr, Iran.

2. Department of Law, Bu.C, Islamic Azad University, Bushehr, Iran: (Corresponding Author).

3. Department of Law, Bu.C, Islamic Azad University, Bushehr, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Type of Article:

Original Research

Pages: 45-58

Corresponding Author's Info:

ORCID: 0009-0002-0889-4689

TELL: +989173715471

Email: e.abdollahi@iaubushehr.ac.ir

Article History:

Received: 05 Dec 2025

Revised: 21 Dec 2025

Accepted: 01 Feb 2026

Published online: 22 Jun 2026

Keywords:

*Restorative Justice,
Environment, Participatory
Criminal Policy,
Environmental Crimes,
Comparative Law.*

ABSTRACT

Participating the offender and the victim in a negotiation process, local community cooperation, and repairing damages to create peace are among the goals of restorative justice in criminal justice. Restorative justice is a rapidly growing social movement and a set of practices that aim to change the direction of society's retaliatory (punishment-oriented) response to crime. This article uses a descriptive-analytical method to examine how restorative justice (restorative capacities) can help solve the problem of environmental crimes and damages in the domestic and comparative law arena by implementing social and public services. In this regard, it uses participatory and inclusive processes in which people who share in this situation (victims, offenders, members of the community; representatives of the criminal justice system) come together to jointly resolve how to deal with the consequences of the crime and its implications for the future. In addition to the goal of repairing the damage done, restorative justice has a future aspiration: to prevent recidivism by confronting the offender with his victim, which can lead to repentance and behavior change. The findings of the research in the field of comparative law restorative justice for victims of environmental crimes also indicate that, given the many advantages of using alternatives to imprisonment and community service in the field of the environment, specific laws should be passed in the field of environmental crimes and punishments, in which the mechanism for using this capacity is foreseen.

This is an open access article under the CC BY license.

© 2026 The Authors.

How to Cite This Article: Tabib Loghmani, S.R; Abdollahi & E; Barzegarzadeh, A (2026). "Feasibility Assessment of Restorative Justice for Victims of Environmental Crimes in the Light of Social Services with an Emphasis on Comparative Law". *Journal of International Criminal Law*, 4(2): 45-58.

انجمن عالی فقه‌برای تطبیق ایران

فصلنامه حقوق جزای بین الملل

www.iclj.ir

فصلنامه حقوق جزای بین الملل

دوره چهارم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۵

امکان‌سنجی عدالت ترمیمی بزه‌دیدگان جرائم زیست‌محیطی در پرتو خدمات اجتماعی با تأکید بر حقوق تطبیقی

سیده رضیه طیب لقمانی^۱، اسماعیل عبدالله^{۲*}، عباس برزگرزاده^۳

۱. گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران.

۲. گروه حقوق، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران: (نویسنده مسؤؤل).

۳. گروه حقوق، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران.

چکیده

مشارکت دادن بزه‌کار و بزه‌دیده به شیوه مذاکره، همکاری جامعه محلی و ترمیم خسارات جهت ایجاد صلح از اهداف عدالت ترمیمی در عدالت کیفری است. عدالت ترمیمی یک جنبش اجتماعی است که به سرعت در حال رشد است و مجموعه‌ای از رویه‌ها است که هدف آن تغییر جهت پاسخ تلافی‌جویانه جامعه (مجازات محور) به جرم است. این مقاله با روشی توصیفی-تحلیلی به بررسی این مهم پرداخته است که عدالت ترمیمی (ظرفیت‌های ترمیمی) چگونه با اعمال خدمات اجتماعی و عام‌المنفعه می‌تواند به حل معضل جرائم و زیان‌های زیست‌محیطی در عرصه حقوق داخلی و تطبیقی، کمک نماید. با این توصیف، در این راستا از فرایندهای مشارکتی و فراگیر استفاده می‌کند که در آن افرادی که در این وضعیت سهیم هستند (قربانیان، مجرمان، اعضای جامعه؛ نمایندگان سیستم عدالت کیفری) گرد هم می‌آیند تا به‌طور مشترک نحوه برخورد با پیامدهای جرم و پیامدهای آن برای آینده را حل کنند. در کنار هدف ترمیم آسیب‌های وارد شده، عدالت ترمیمی آرزوی آینده را دارد: جلوگیری از تکرار جرم با رویارویی مجرم با قربانی خود که می‌تواند منجر به توبه و تغییر رفتار شود. یافته‌های تحقیق در زمینه حقوق تطبیقی عدالت ترمیمی بزه‌دیدگان جرائم زیست‌محیطی نیز حاکی از آن است که با توجه به مزایای زیادی که بر استفاده از جایگزین حبس و خدمات اجتماعی در حوزه محیط زیست وجود دارد، از نظر تقنینی قوانینی اختصاصی در حوزه جرائم و مجازات‌های زیست‌محیطی تصویب گردد که در آن سازوکار استفاده از این ظرفیت پیش‌بینی شده باشد.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۴۵-۵۸

اطلاعات نویسنده مسؤؤل

کد ارکید: ۰۰۰۹-۰۰۰۲-۰۸۸۹-۴۶۸۹

تلفن: +۹۸۹۱۷۳۷۱۵۴۷۱

ایمیل: e.abdollahi@iaubushehr.ac.ir

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۱۴

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۴/۰۹/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۱۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

واژگان کلیدی:

عدالت ترمیمی، محیط زیست، سیاست جنایی مشارکتی، جرایم زیست‌محیطی، حقوق تطبیقی.

خوانندگان این مجله، اجازه توزیع، ترکیب مجدد، تغییر جزئی و کار روی حاضر به‌صورت غیرتجاری را دارند.

© تمامی حقوق انتشار این مقاله، متعلق به نویسنده می‌باشد.

مقدمه

مصدیقی از مجازات‌های جایگزین حبس، به کارگیری سازوکارهای تفرید مجازات را می‌طلبد. فلسفه اصل فردی کردن مجازات، وجود تفاوت‌های شخصیتی افراد است که مستلزم تفاوت در مسئولیت و مجازات است و از این منظر مزیت دیگری بر اعمال خدمات عمومی رایگان در جرائم زیست‌محیطی به وجود می‌آورد. جان بریتویت با اشاره به پیچیدگی‌های موجود در برآورد خسارت‌های ناشی از جرائم زیست‌محیطی، این مشکل را تأیید می‌کند و معتقد است که بخش قابل‌توجهی از زیان‌ها اساساً قابل اندازه‌گیری دقیق نیستند. برای نمونه، در جرم فرار مالیاتی نمی‌توان به‌طور مشخص سنجید که این رفتار مجرمانه تا چه حد باعث تضعیف اعتماد عمومی و خدشه‌دار شدن انسجامی می‌شود که برای عملکرد صحیح نظام اقتصادی و تدوین سیاست‌های اجتماعی کارآمد ضروری است (شاملو، ۱۳۹۶، ۳۹).

تصویب کیفر خدمات عمومی رایگان در جرائم زیست‌محیطی باعث خواهد شد تا از هزینه‌های تحمیل شده از طریق اجرای کیفر سالب آزادی را کاهش یابد؛ زیرا با جایگزین نمودن کیفر خدمات عمومی به جای مجازات حبس در جرائم زیست‌محیطی، از یک طرف با بهره‌بردن از نیروی کار بزهکار و از طرف دیگر، با کاهش هزینه‌های مربوط به سکونت در زندان مانند خوراک و پوشاک و غیره، هزینه‌های تحمیلی بر جامعه را کاهش داده و موجبات صرفه اقتصادی را فراهم می‌نماید. در نتیجه، کیفر خدمات عمومی در ابعاد مختلفی موجب کاهش هزینه‌های ناشی از جرم است. همچنین، دستگاه عدالت کیفری را در به‌کارگیری منابع اقتصادی محدود در قبال واکنش به پدیده مجرمانه یاری می‌نماید (بابایی و انصاری، ۱۳۹۱: ۹۵). با این اوصاف و با توجه به اهمیت موضوع، این پژوهش به بررسی امکان‌سنجی اجرای عدالت ترمیمی برای بزه‌دیدگان جرائم زیست‌محیطی با تأکید بر خدمات اجتماعی به‌عنوان مجازات جایگزین حبس می‌پردازد. با توجه به ناکارآمدی کیفر حبس در کاهش جرائم زیست‌محیطی و پیامدهای منفی آن بر بزه‌کاران و جامعه، این تحقیق به دنبال بررسی این است که چگونه مجازات خدمات عمومی می‌تواند به‌عنوان یک ابزار مؤثر در

عدالت ترمیمی حوزه نوپایی است که در دهه ۱۹۷۰ در آمریکای شمالی ظهور کرد، زمانی که رویکردهای جایگزین برای سیستم عدالت کیفری، مانند حل اختلاف، در حال تبدیل شدن به یک رویه و رویکرد بود. این جنبش در کنار جنبش حقوق قربانیان که از مشارکت بیشتر بزه‌دیدگان در روند عدالت کیفری و جبران خسارت حمایت می‌کرد، پدیدار شد. از آنجایی که محور عمده جرائم در ایران، از جمله جرائم زیست‌محیطی با مجازات حبس روبرو است و به دلیل ناکارآمدی کیفر حبس در جلوگیری از جرائم زیست‌محیطی و این واقعیت که حبس، نه تنها در کاهش جرائم زیست‌محیطی مؤثر نبوده است بلکه عدم سازگاری آن با هدف اصلاح بزهکاران به اثبات رسیده است، لذا حبس ابزار مناسبی برای اصلاح بزهکار در جرائم زیست‌محیطی نیست؛ تورم جمعیت زندان‌ها، مشکلات مربوط به محیط زندان را گسترده‌تر کرده تا جایی که سیاست‌گذاران را بر آن داشت تا در جهت کاهش جمعیت زندان‌ها سیاست‌هایی را اتخاذ نمایند. سیاست حبس‌زدایی که با هدف کاهش جمعیت کیفری زندان از سوی صاحب‌نظران مطرح شد، مهم‌ترین مبنای عملی کیفرهایی مانند کیفر خدمات عمومی در جرائم زیست‌محیطی گردید. البته سازوکارهای حبس‌زدایی هرگز منجر به حذف کامل کیفر حبس نخواهد شد و در صدد تحدید آن است، لذا از جمله مزایای حاکم بر اعمال مجازات جایگزین حبس (خدمات عمومی) در جرائم زیست‌محیطی، کاستن از کیفر زندان است که نقدهای زیادی بر آن وارد است (وایت، ۱۳۸۷: ۴۰).

مزیت دیگر اعمال خدمات عمومی در جرائم زیست‌محیطی، تفرید (فردی کردن) مجازات است، اصل مذکور مستلزم عدالتی بر مبنای جرم و میزان آن بود که اعمال مجازات‌های سنگین در برابر جرائم سنگین و مجازات‌های سبک در برابر سبک بود و اصولاً توسل به اصل تناسب مجازات با شخصیت مجرم، با امید تأمین اهداف فایده‌گرا آغاز و مبنای تصحیح شیوه‌های اعمال مجازات بود (یزدیان جعفری، ۱۳۸۵: ۴۲). اجرای مؤثر کیفر خدمات عمومی رایگان در جرائم زیست‌محیطی به‌عنوان

به جنگل‌ها و مراتع که موجب برهم خوردن توازن طبیعی محیط شود، در زمره رفتارهای مجرمانه قرار می‌گیرد. (ب) دسته دیگری از جرائم به اجزای غیرزنده محیط‌زیست اختصاص دارد که شامل منابعی نظیر آب، هوا و خاک می‌شود و همچنین آلودگی‌های صوتی و ترکیبات شیمیایی زیان‌بار را نیز در بر می‌گیرد (فرید و امین، ۱۳۹۵: ۵۳).

۲-۲- مفهوم مجازات‌های جایگزین حبس

از نوآوری‌های قابل توجه قانون جدید مجازات اسلامی که در چارچوب رویکردهای کیفرشناسی دوران روشنگری و با تأکید بر سیاست کاهش استفاده از حبس قابل تحلیل است، توجه قانون‌گذار به کاستن از مجازات‌های سالب آزادی و جایگزینی آن‌ها با شیوه‌های نوین کیفری متناسب با شرایط اجتماعی است. در همین راستا، سیاست جنایی تقلیل حبس و بهره‌گیری از مجازات‌های جایگزین، به‌عنوان پاسخی به پیامدهای منفی حبس، مورد توجه قرار گرفته است (سودرین، ۱۳۹۶: ۲۲). بر این اساس، قانون‌گذار به‌جای مجازات حبس، مجموعه‌ای از ضمانت‌اجراهای کیفری جایگزین را در نظر گرفته است که از جمله آن‌ها می‌توان به پرداخت جریمه مالی، جریمه‌های محاسبه‌شده بر مبنای روز، الزام به انجام خدمات عام‌المنفعه بدون دریافت دستمزد، قرار گرفتن تحت نظارت در دوره مراقبتی و سلب برخی حقوق اجتماعی اشاره کرد. اجرای این تدابیر کیفری تنها در صورتی امکان‌پذیر است که شرایطی مانند رضایت بزه‌دیده و وجود عوامل کاهنده مجازات احراز شود. این رویکرد با در نظر گرفتن نوع و نحوه ارتکاب جرم، نتایج حاصل از آن، سن، وضعیت فردی، شخصیت و پیشینه مرتکب تعیین و اجرا می‌شود. در همین زمینه، انجمن بین‌المللی حقوق جزا حبس‌های کوتاه‌مدت را مجازات‌هایی با مدت کمتر از سه ماه می‌داند، درحالی‌که در برخی کشورها مانند بلژیک، فنلاند، بریتانیا و ژاپن، حبس‌های کمتر از شش ماه در زمره حبس‌های کوتاه‌مدت قرار می‌گیرند (فتاحی زفرقندی، ۱۳۹۵: ۵۵).

شایان ذکر است که قاضی دادگاه، در صورت تشخیص مصلحت، می‌تواند به‌جای مجازات حبس، یک یا حداکثر دو نوع از مجازات‌های جایگزین حبس را اعمال نماید. با این حال، صدور سه یا چهار مجازات جایگزین به‌جای حبس مجاز نیست،

اصلاح بزه‌کاران و جبران خسارات بزه‌دیدگان، با بهره‌گیری از اصول عدالت ترمیمی و حقوق تطبیقی در کشورهای مختلف، جایگزین حبس شود. این پژوهش بر اساس مفاهیم عدالت ترمیمی، حبس‌زدایی و فردی‌سازی مجازات‌ها، به تحلیل فرصت‌ها و چالش‌های اجرای خدمات عمومی در جرائم زیست‌محیطی می‌پردازد و تأثیر آن بر کاهش هزینه‌ها و بهبود اثربخشی مجازات‌ها را بررسی می‌کند.

۱- روش تحقیق

در این تحقیق، از روش توصیفی-تحلیلی و مقایسه‌ای برای بررسی و تحلیل مقررات و اسناد مربوط به عدالت ترمیمی و جرائم محیط‌زیستی استفاده شده است. داده‌ها از طریق ابزار کتابخانه‌ای جمع‌آوری و تحلیل شده‌اند تا به تحلیل سازوکارهای عدالت ترمیمی در حوزه جرائم زیست محیط در اسناد بین‌المللی و قوانین ایران پرداخته شود.

۲- مفهوم‌شناسی

۱-۲- جرم زیست‌محیطی

جرم زیست‌محیطی به هر نوع عمل یا ترک فعلی اطلاق می‌شود که منجر به آسیب و ضرر شدید به محیط زیست و تهدید جدی سلامت بشر گردد. منظور از جرائم مرتبط با آلودگی محیط‌زیست، هرگونه انتشار یا اختلاط مواد غیرطبیعی در آب، هوا، خاک یا زمین به میزان‌هایی است که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیکی آن‌ها تغییر کرده و این تغییرات به‌طور جدی به انسان، سایر موجودات زنده، گیاهان یا آثار و ابنیه آسیب برساند (وایت، ۱۳۹۴: ۷). به‌طور کلی باید گفت که جرائم زیست‌محیطی بر اساس ماهیت آن‌ها به دو دسته عمده تقسیم می‌شوند:

الف) جرائم مرتبط با جانداران غیرانسانی محیط‌زیست که شامل تمامی موجودات گیاهی و حیوانی است. طبق قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست، وظیفه سازمان حفاظت محیط‌زیست پیشگیری و جلوگیری از هرگونه آلودگی و اقداماتی است که موجب اختلال در تعادل محیط‌زیست می‌شود. دامنه این موضوع تمام مسائل مرتبط با حیات‌وحش و گونه‌های آبرزی ساکن در منابع آبی داخلی را دربر می‌گیرد. افزون بر این، بر اساس بند دوم ماده ششم همان قانون، هرگونه نابودی یا آسیب

بزه‌دیده و بازگرداندن تعادل اجتماعی از راه انجام کار بدون دستمزد در خدمت جامعه، مورد استفاده قرار می‌گیرد. بر این اساس، بزهکار تحت خدمات عمومی، فرصتی برای جبران خسارت جامعه به دلیل اشتباهی که مرتکب شده پیدا می‌کند و از زندان رفتن معاف می‌شود (گودرزی، ۱۳۹۴: ۱۶۵). اجرای خدمات عمومی برای محکوم‌علیه ترکیبی از فشار جسمی و روانی به‌شمار می‌آید، چراکه از یک‌سو، این اقدام محدودیت‌هایی در آزادی فرد ایجاد می‌کند و او را به رعایت انضباط و احترام به دیگران وادار می‌سازد. از سوی دیگر، بزهکار را در وضعیتی قرار می‌دهد که توانایی‌ها، تجربیات و اراده‌اش باید در خدمت جامعه قرار گیرد. به‌نظر برخی از حقوقدانان فرانسوی، خدمات عمومی به معنای انجام کار بدون دریافت دستمزد است که بخشی از اوقات فراغت فرد را به خود اختصاص می‌دهد و از نظر حقوقی یک نهاد مستقل محسوب می‌شود، گرچه اجرای آن بر عهده اداره تعلیق و مراقبت است.

از جمله مزیت‌های دیگر جایگزین کردن خدمات عمومی رایگان به‌جای اعمال مجازات حبس در جرائم زیست‌محیطی تبعات اقتصادی آن است. در اصل این عملکرد دستگاه عدالت کیفری است که می‌تواند با گزینش نهادهای مناسب و متناسب با نیازهای جامعه، موجبات کاهش تبعات منفی اقتصادی و انواع فشارهای اقتصادی را فراهم نماید و یا برعکس، از طریق عملکرد نامناسب هزینه‌های مضاعفی را به بخش‌های دیگر تحمیل نماید (بابایی، ۱۳۹۱: ۹۴). همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، دستگاه عدالت کیفری با گرایش به کیفر حبس در جرائم زیست‌محیطی به‌عنوان محور اصلی کیفرها، هزینه‌های بسیاری را بر دولت و جامعه تحمیل کرده است. به‌طوری‌که حتی هزینه‌های کیفر مذکور بر خانواده مجرم زیست‌محیطی نیز تسری می‌یابد. در حال حاضر، در بسیاری از نظام‌های حقوقی مجازات حبس به گران‌ترین و پرهزینه‌ترین مجازات مبدل گشته است. نگرش اقتصادی بر کیفرها تا حدودی حقوق کیفری را در گزینش مجازات بهینه محتاط نموده و آن را برای رسیدن به اهداف فایده‌گرایانه خود یاری می‌کند. چراکه منشأ نگرش اقتصادی به حقوق، فایده‌گرایی بوده و از این دیدگاه، هدف حقوق کیفری کاهش هزینه‌های اجتماعی جرم

زیرا چنین اقدامی با فلسفه اصلی این نهاد کیفری، یعنی ایجاد شرایط متناسب و مساعد برای متهم، مغایرت خواهد داشت. این محدودیت به‌صراحت در تبصره ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی مورد تصریح قرار گرفته است. بر اساس ماده ۶۹ قانون مجازات اسلامی: «مرتکبان جرائمی که نوع یا میزان تعزیر آن‌ها در قوانین موضوعه تعیین نشده است به مجازات جایگزین حبس محکوم می‌گردند».

چنانچه فردی به خاطر ارتکاب یک جرم یا جرائم متعدد، هم‌زمان به مجازات حبس و مجازات دیگری نظیر جزای نقدی یا سایر مجازات‌ها محکوم شود، هیچ مانعی برای استفاده از مقررات جایگزین حبس برای محکومیت حبس وی وجود ندارد. به این معنا که دادگاه می‌تواند به‌طور هم‌زمان، فرد را به مجازات‌هایی همچون جزای نقدی یا انجام خدمات عمومی رایگان (به‌عنوان جایگزین حبس) محکوم کند. این امکان به‌ویژه در مواردی که حبس به‌عنوان مجازات اصلی در نظر گرفته شده، می‌تواند برای کاهش فشارهای اجتماعی و اقتصادی بر محکوم، جایگزین‌های مناسبی ارائه دهد. بر اساس مفاد ماده ۷۵ قانون مجازات اسلامی، وجود و اعمال سایر کیفرها در کنار مجازات سالب آزادی، مانعی برای صدور حکم به مجازات جایگزین حبس ایجاد نمی‌کند. در چنین وضعیتی، دادگاه اختیار دارد علاوه بر تعیین مجازات جایگزین حبس، سایر مجازات‌های مقرر را نیز به‌صورت توأمان اعمال کند. از سوی دیگر، قانون آیین دادرسی کیفری مصوب سال ۱۳۹۲ در تبصره نخست ماده ۴۲۷ تصریح می‌کند که «در خصوص مجازات‌های جانشین حبس، ملاک تشخیص امکان تجدیدنظرخواهی، همان مجازاتی است که در قانون برای جرم به‌طور اولیه پیش‌بینی شده است، نه مجازات جایگزین تعیین‌شده توسط دادگاه».

۳-۲- مفهوم خدمات اجتماعی

خدمات عمومی رایگان به‌عنوان یکی از نهادهای پیش‌بینی‌شده در نظام کیفری، سازوکاری است که به‌موجب آن مرجع قضایی به‌جای الزام مرتکب به تحمل مجازات حبس، او را مکلف به انجام فعالیت‌هایی در راستای منافع عمومی می‌کند تا از این طریق مسئولیت رفتار نادرست خود را جبران نماید. به بیان دیگر، این شیوه کیفری با در نظر گرفتن میزان تهدیدی که فرد برای جامعه ایجاد می‌کند، با هدف ترمیم زیان واردشده به

هزینه‌های ناشی از جرم و پیشگیری از آن) است (بادینی، ۱۳۸۶:۱۶۲).

۴-۲- مفهوم عدالت ترمیمی و اهداف آن

در ادامه‌ی مسیر تبیین مفاهیم، به یکی دیگر از ارکان این پژوهش و بررسی مفهومی آن، یعنی عدالت ترمیمی خواهیم پرداخت و پس از بررسی مفهومی آن به اهداف آن نیز اشاره خواهیم کرد.

در ادبیات حقوق کیفری، برداشت‌ها و تعاریف گوناگونی از مفهوم عدالت ترمیمی ارائه شده است. در این میان، تونی مارشال، جرم‌شناس انگلیسی، عدالت ترمیمی را چنین توصیف می‌کند که این شیوه، فرآیندی است که در آن تمام افرادی که به‌نحوی در وقوع بزه دخیل بوده‌اند یا از پیامدهای آن متأثر شده‌اند، گرد هم می‌آیند تا به‌صورت مشارکتی پیامدهای ناشی از جرم ارتكابی را بررسی کرده و درباره روش‌های جبران خسارت یا ترمیم آسیب‌های ایجادشده تصمیم‌گیری کنند (رایت، ۱۳۸۴: ۵۱). بر این اساس، عدالت ترمیمی را می‌توان رویکردی دانست که تمرکز اصلی آن بر حمایت از بزه‌دیدگان و اصلاح وضعیت آسیب‌دیده ناشی از رفتار مجرمانه است. از آنجا که ارتكاب جرم موجب خدشه‌دار شدن حقوق گوناگون بزه‌دیده یا مجنی‌علیه می‌شود، این الگو درصدد است با کاهش آثار زیان‌بار جرم، زمینه احیای حقوق تضییع‌شده و بازگشت شرایط به حالت متعادل را فراهم آورد. این رویکرد در تلاش است تا عدالت را به‌صورت عینی در جامعه تحقق بخشد و از دیدگاه‌های انتزاعی و ذهنی نسبت به عدالت کیفری فاصله بگیرد. طبق نظریه عدالت ترمیمی، شدت و پیچیدگی جرم بر اساس اثرات آن بر بزه‌دیده تعیین می‌شود و هدف این نظریه، رفع آثار منفی جرم و جبران خسارات ناشی از بزه ارتكابی است. عدالت ترمیمی تأثیر چشمگیری بر فرایند اجرای عدالت دارد، زیرا این نوع عدالت به‌ویژه در چارچوب این نظریه به‌عنوان دستیابی به اهداف خاص از طریق فرایندهایی نظیر داوری یا میانجیگری تعریف می‌شود (شاپلند و سارزبی، ۱۳۹۷: ۲۱).

این فرایندها اهداف خاصی را دنبال می‌کنند و بر اساس اصول معین اجرا می‌شوند؛ به عبارت دیگر، این اصول و روش‌ها، به‌عنوان فرایندهای اجرای نظریه عدالت ترمیمی، تعیین‌کننده نحوه تحقق این نظریه هستند. علاوه بر این، در اجرای این فرایندها نباید از اهداف کلی نظریه عدالت ترمیمی غافل شد و تصمیماتی که مغایر با این اهداف باشد، نباید اتخاذ گردد. این مباحث، به‌عنوان چارچوب اصلی میانجیگری کیفری در راستای اجرای نظریه عدالت ترمیمی به‌شمار می‌روند. عدالت ترمیمی به‌عنوان یک رویکرد متفاوت از شیوه‌های سنتی رسیدگی به جرم در مراجع رسمی، تمرکز ویژه‌ای بر آسیب‌های وارده به بزه‌دیده دارد. در خصوص ماهیت این مفهوم، تعاریف و بحث‌های مختلفی مطرح شده است، اما طبق تعریف پل مک‌کول، «عدالت ترمیمی به‌عنوان یک سازوکار مشارکتی شناخته می‌شود که در چارچوب آن، همه افرادی که به‌طور مستقیم از وقوع جرم متأثر شده‌اند، با تعامل و همفکری یکدیگر می‌کوشند مناسب‌ترین راهکارها را برای ترمیم خسارت‌ها و پیامدهای زیان‌بار ناشی از رفتار مجرمانه انتخاب کنند». برخی نویسندگان معتقدند که از سال ۱۹۹۰ میلادی، عدالت ترمیمی به‌عنوان یک نهضت اجتماعی برای اصلاح و بازنگری در نظام عدالت کیفری مطرح شده است (رایجیان، ۱۳۹۱: ۲۲).

هوارد زهر، با تمرکز بر نقش و کارکرد عدالت ترمیمی، این مفهوم را چنین توضیح می‌دهد که عدالت ترمیمی سازوکاری است که می‌کوشد تا حد امکان تمامی افرادی را که به‌نحوی در یک بزه مشخص دخیل بوده‌اند، درگیر کند تا از طریق مشارکت جمعی، به شناسایی آسیب‌ها، خسارات و مسئولیت‌های ناشی از جرم پرداخته و برای درمان، اصلاح و بازگرداندن وضعیت به حالت مطلوب، در حد توان اقدام شود (زهر، ۱۳۹۶: ۶۲). این رویکرد در نخستین گام‌ها، به‌صورت عملی و پژوهشی در برخی کشورهای آمریکای شمالی، استرالیا و نیوزیلند و در قالب شیوه‌هایی مانند میانجیگری کیفری، نشست‌های خانوادگی گروهی، حلقه‌ها یا جرگه‌های شفابخش و همچنین برنامه‌های اصلاحی، درمانی و ترمیمی به‌کار گرفته

پاسخگویی به این نیازها انجام شود؟ مطابق با رویکرد عدالت ترمیمی، لازم است شرایطی فراهم شود تا همه طرف‌های مرتبط - شامل بزه‌دیدگان، مرتکبان و جامعه‌ای که تحت تأثیر جرم قرار گرفته است - بتوانند به‌طور فعال در فرایند تحقق عدالت مشارکت کنند. این مشارکت متضمن توانمندسازی، گوش فرا سپردن توأم با احترام و دغدغه‌مند بودن برای همه سهامداران واقعه مجرمانه است.

در اصل ۵۰ و بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی از جرائم زیست‌محیطی و مشارکت عموم در پیشگیری از جرم زیست‌محیطی بیان شده است که این نشان می‌دهد اصل اولیه در رابطه با جرائم زیست‌محیطی علاوه بر مجازات و اقدامات سرکوبگر به اقدامات پیشگیرانه و مشارکت عموم در حفظ محیط‌زیست توجه شده است.

به‌عنوان مثال، سیاست جنایی انگلستان با تصویب قانون عدالت کیفری ۲۰۰۶ که حاصل لایحه "عدالت" برای همه^۱ است متحول شده است که در این قانون به سیاست جنایی مشارکتی جرائم سبز نیز پرداخته شده است. با توجه به اینکه کشور انگلستان کشوری پیشرفته در زمینه حمایت مشارکتی از حقوق محیط‌زیست می‌باشد. حقوق بین‌الملل محیط‌زیست همواره تلاش نموده است تا در برابر معضلات زیست‌محیطی با وضع قواعد و مقررات الزام‌آور و غیر الزام‌آور راهکارهایی را بدین منظور ارائه نماید (Braithwaite, 2002: 247). در اصل ۵۰ و بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی از جرائم زیست‌محیطی و مشارکت عموم در پیشگیری از جرم زیست‌محیطی بیان شده است که این نشان می‌دهد اصل اولیه در رابطه با جرائم زیست‌محیطی علاوه بر مجازات و اقدامات سرکوبگر به اقدامات پیشگیرانه و مشارکت عموم در حفظ محیط‌زیست توجه شده است. به‌عنوان مثال، سیاست جنایی انگلستان با تصویب قانون عدالت کیفری ۲۰۰۳ که حاصل لایحه "عدالت"^۲ برای همه^۱ است متحول شده است که در این قانون به سیاست جنایی مشارکتی جرائم سبز نیز پرداخته شده است. با توجه به اینکه کشور انگلستان کشوری پیشرفته در زمینه حمایت

شد و به‌تدریج مورد توجه پژوهشگران و قانون‌گذاران قرار گرفت. در این نظام‌ها، نهادهای اجتماعی در کنار دستگاه‌های قضایی و انتظامی کوشیدند با تکیه بر ابتکارات محلی و مشارکت‌های جمعی و در چارچوب سیاست‌های قضازدایی، دعاوی کیفری کم‌اهمیت را بدون ورود به فرایندهای رسمی و طولانی دادرسی حل‌وفصل کنند (دلماس مارتی، ۱۳۹۶: ۳۱).

۳- سیاست‌گذاران جنایی کشورها در حوزه جرائم زیست‌محیطی

امروزه یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های سیاست‌گذاران جنایی در کشورهای مختلف، در زمینه جرائم زیست‌محیطی، نحوه جبران خسارت از بزه‌دیدگان این دسته از جرائم است، چراکه آثار مستقیم و غیرمستقیم این جرائم می‌تواند از یک مسئله اقتصادی یا زیست‌محیطی فراتر رفته و به مسائلی سیاسی و امنیتی تبدیل شود. برخی آسیب‌های واردشده به محیط‌زیست، همچون نابودی گونه‌های جانوری بر اثر تخریب اکوسیستم ناشی از فعالیت‌های زیست‌محیطی، غیرقابل بازگردانی هستند. علاوه بر این، ویژگی‌هایی مانند مشخص نبودن هویت بزه‌دیدگان، وسعت و تعدد آن‌ها و همچنین بی‌اطلاعی برخی افراد از آنکه مورد آسیب قرار گرفته‌اند، بر پیچیدگی تعیین خسارت می‌افزاید. بر این اساس توانایی بالای اشخاص حقوقی در فرار از مسئولیت‌های زیست‌محیطی، از جمله چالش‌هایی است که سیستم‌های عدالت کیفری باید برای آن راه‌حلی بیابند. علاوه بر این، آسیب‌های روانی و درصد بالای بزه‌دیدگی ثانویه قربانیان این جرائم، مسائل دیگری هستند که به‌طور خاص نیازمند توجه و تدابیر ویژه‌اند؛ بنابراین جرم تأثیرات منفی قابل توجهی بر افراد و روابط اجتماعی برجای می‌گذارد و اجرای عدالت ایجاب می‌کند که این آثار ترمیم و جبران شوند. مک‌کولد معتقد است که آسیب‌های ناشی از جرم ریشه در نیازهای اساسی دارد که باید تأمین شوند. در این چارچوب، عدالت ترمیمی سه پرسش کلیدی را مطرح می‌کند: چه کسانی یا چه نهادهایی دچار آسیب شده‌اند؟ این افراد یا نهادها به چه حمایت‌ها و پاسخ‌هایی نیاز دارند؟ و چه اقداماتی می‌تواند برای

¹- Gustine 2003 criminal

²- Gustine 2003 criminal

سازمان بهزیستی، شهرداری‌ها، جمعیت هلال احمر، کمیته امداد امام خمینی (ره)، بنیاد شهید و امور ایثارگران، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان تأمین اجتماعی، کمیته ملی المپیک، بسیج سازندگی، جهاد دانشگاهی، مراکز نگهداری جانبازان، معلولان، سالمندان و کودکان و نوجوانان و همچنین مراکز درمان اعتیاد وابسته به نهادهای دولتی و غیردولتی هستند. این اقدام نه تنها به محکومان فرصتی برای جبران خسارات و اصلاح رفتار می‌دهد، بلکه به نهادهای مختلف کمک می‌کند تا از ظرفیت‌های موجود در راستای اهداف اجتماعی و عمومی بهره‌برداری کنند.

۳-۲- زمینه‌های قانونی فعلی برای عدالت ترمیمی در حقوق انگلستان، فرانسه و آمریکا

در انگلستان مجازات‌های محیط زیستی معمول، به‌ویژه زندان، شدید هستند، چراکه حفاظت مؤثر از محیط زیست شکننده و آسیب‌پذیر، در شرایط کنونی، نیازمند تدابیر قاطعانه است. با این وجود، نظام حقوقی در کنترل مؤثر جرائم علیه محیط زیست دچار مشکل بوده و میزان تخریب و تداوم جرائم در بسیاری از کشورها نشان می‌دهد روش‌های کنونی در سرکوب جرائم، کارآمدی لازم را نداشته‌اند. مقدمه دستورالعمل اتحادیه اروپا در خصوص حفاظت محیط زیست از طریق حقوق کیفری (۲۰۰۱) به همین نکته اذعان کرده و خواستار اصلاح مجازات‌ها می‌شود. در حقوق فرانسه نیز ماده "۲۱۶-۶ L کد محیط زیست فرانسه در الزام مجرم به ترمیم آلودگی آب پیش‌بینی و وضع شده است (فرجی‌ها، ۱۳۹۶: ۷۸).

برای حل معضل، برخی کشورها مانند آمریکا، به رویکردهای جایگزین مانند تشویق به اجرای داوطلبانه مقررات، تشویق به تولید و خرید کالا با آلاینده‌گی کمتر، حسابرسی و مالیات محیط‌زیستی روی آوردند. ابزارهای کیفری، به دلیل قابلیت کنترل جرائم شدید محیط‌زیستی، راهکار مناسبی هستند؛ چراکه برخی جرائم، مانند آلوده کردن عمدی آب شرب یا از بین بردن گونه‌های زیستی در معرض انقراض، مستلزم برخورد کیفری شدید مانند زندان می‌باشند. برای مثال، بند ۳ ماده ۱۳۱۹ و ۱۳۲۱ قانون آب پاک آمریکا (۱۹۷۲) با اصلاحات بعدی (برای آلودگی عمدی آب با مواد سمی، مجازات ۱۵ سال

مشارکتی از حقوق محیط‌زیست می‌باشد. حقوق بین‌الملل محیط‌زیست همواره تلاش نموده است تا در برابر معضلات زیست‌محیطی با وضع قواعد و مقررات الزام‌آور و غیر الزام‌آور راهکارهایی را بدین منظور ارائه نماید.

۳-۱- گونه‌شناسی پاسخ‌های ترمیمی در جبران خسارت‌های زیست‌محیطی در حقوق داخلی و تطبیقی

استفاده از ظرفیت خدمات اجتماعی که از سال ۱۳۹۲ به قوانین جزایی وارد شده است برای جرائم با ماهیت زیست‌محیطی در حقوق داخلی با مشکل خاصی روبرو نیست و از قضا، قضات نیز با توجه به توصیه‌های ریاست قوه قضاییه جدید درصدد جایگزین کردن مجازات حبس با مجازات‌های جایگزین حبس از جمله خدمات عمومی هستند و در این خصوص در عرصه جرائم زیست‌محیطی نیز از این بستر استفاده کرده‌اند. در ماده ۷۹ قانون مجازات اسلامی مقرر شده است: «تعیین نوع خدمات عمومی، نهادها و مؤسسات دولتی یا عمومی که پذیرای محکومان خواهند بود و همچنین چگونگی همکاری این نهادها با قاضی اجرای احکام و خود محکوم، بر اساس آیین‌نامه‌ای انجام می‌شود که وزارتخانه‌های کشور و دادگستری موظفند ظرف مدت سه ماه پس از لازم‌الاجرا شدن این قانون آن را تهیه کنند. این آیین‌نامه پس از تأیید رئیس قوه قضاییه به تصویب هیأت وزیران خواهد رسید و اجرای مقررات این فصل منوط به تصویب آن خواهد بود».

مطابق ماده ۲ این آیین‌نامه، خدمات عمومی رایگان در شش گروه دسته‌بندی شده‌اند و بند "ج" به‌طور خاص به موضوعات مرتبط با جرائم محیط‌زیستی اختصاص یافته است. این بند شامل فعالیت‌هایی چون کشاورزی، دامداری، مدیریت جنگل‌ها و مراتع، کاشت درخت، باغبانی، برداشت محصولات، مرغ‌داری، پرورش آبزیان و همچنین فعالیت در مؤسسات و نهادهای کشت و صنعت وابسته به این حوزه‌ها می‌شود. علاوه بر این، آیین‌نامه به‌طور شفاف مشخص کرده است که سازمان‌ها و نهادهای متنوعی می‌توانند در پذیرش محکومان مجازات‌های جایگزین حبس مشارکت داشته باشند و آن‌ها را از خدمات عمومی رایگان بهره‌مند کنند. این نهادها شامل سازمان حفاظت محیط‌زیست، سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی، سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای، اوقاف و امور خیریه، زندان‌ها و مراجع تأمینی و تربیتی، پزشکی قانونی،

بی‌طرف، می‌توانند همکاری کنند. لذا به‌جای مداخله مستقیم دولت، نهادهای فنی و تخصصی حسابرسی به بررسی تبعیت از مقررات در این مؤسسات پرداخته و در صورت تخلف، به مراجع ذی‌ربط دولتی گزارش می‌دهند.

در مورد انگلستان، باید اشاره کرد که کیفر خدمات عمومی نخستین بار در سال ۱۹۶۹ برای کودکان و نوجوانان به تصویب رسید و وارد حقوق کیفری این کشور شد. سپس، در سال ۱۹۷۳ و بر اساس قانونی جدید، این مجازات برای مجرمان بزرگسال نیز اعمال شد. در ابتدا، خدمات عمومی به‌عنوان جایگزینی برای زندان در نظام حقوقی انگلستان معرفی گردید تا مجرمان بتوانند بدون نیاز به حبس، به انجام فعالیت‌هایی مفید برای جامعه بپردازند و از این طریق به اصلاح و بازسازی خود کمک کنند (Green, 2004: 13). بر اساس آخرین تحولات قانونی در انگلستان، پیش‌بینی شده است که صدور قرارهای مرکب که در آن‌ها مجرم می‌تواند هم تحت تعلیق مراقبتی قرار گیرد و هم به انجام خدمات عمومی ملزم شود، امکان‌پذیر است. از سال ۱۹۹۱، قانون‌گذار این امکان را فراهم کرده که مجازات‌های خدمات عمومی به‌عنوان جایگزینی برای جریمه یا همراه با آن صادر شود. طبق تبصره ۴ ماده ۳۶ قانون سال ۲۰۰۰، دادگاه‌ها معمولاً قبل از صدور حکم خدمات عمومی باید گزارشی از مأمور تعلیق مراقبتی دریافت کنند. این مجازات از سوی دادگاه‌های جزا، دادگاه‌های مجستریت و دادگاه‌های اطفال و نوجوانان برای مجرمان ۱۶ سال به بالا قابل اعمال است. تعداد ساعات خدمات عمومی که محکوم باید انجام دهد، بین ۴۰ تا ۲۴۰ ساعت متغیر است. همچنین، طبق ماده ۳۸ قانون ۱۹۹۷، شرط رضایت محکوم‌علیه برای صدور حکم خدمات عمومی لغو شده است و اجرای آن بر عهده اداره تعلیق مراقبتی می‌باشد. علاوه بر این، بر اساس بخش ۴۸ قانون اختیارات دادگاه‌های کیفری ۱۹۷۳، وزیر کشور نیز می‌تواند قواعد و دستورالعمل‌هایی را برای اجرای خدمات عمومی تعیین کند (بیگی، ۱۳۸۷: ۲۴). از سال ۱۹۸۸ به بعد، دامنه کیفر خدمات عمومی گسترش یافته است، به طوری که در حال حاضر این مجازات شامل اغلب جرائم، از جمله جرائم علیه اشخاص، جرائم جنسی، سرقت از منازل، سرقت به عنف، سرقت و مداخله در اموال مسروقه، کلاهبرداری و جعل، تخریب جزایی، جرائم

زندان و تا یک میلیون دلار مجازات نقدی (برای مؤسسات) تعیین کرده است. آژانس محیط زیستی آمریکا با تصویب خطامشی مشوق‌های خودتنظیمی: کشف، افشا، ترمیم و جلوگیری از تخلفات (۱۹۹۵ با اصلاحات ۲۰۰۰)، نحوه اعطای مشوق‌ها، شامل اعطای مزایای مالی و اداری، و معافیت از مجازات انتشار آلودگی یا تخفیف در میزان آن در ازای حسابرسی داوطلبانه را مشخص کرده است. این خطامشی، به واحدهای صنعتی و مؤسسات کم کرده تا برای اثبات حسن نیت، تخریب محیط‌زیست، تخلف از قوانین و مقررات محیط‌زیستی را در مؤسسه خود، داوطلبانه به آژانس گزارش دهند.

در عوض، آژانس با توجه به شرایط، مشوق‌های فنی و مالی به آن‌ها اعطا نموده، از تعقیب کیفری برخی جرائم، صرف‌نظر کرده یا در مجازات، تخفیف قائل می‌شود. این شرایط عبارتند از: عدم اقدام به تخلف شدید محیط‌زیستی، اطلاع‌رسانی بی‌درنگ، انجام همکاری لازم با آژانس، تلاش برای ترمیم و کاهش آثار تخریب و جلوگیری از تکرار جرم. آژانس توانست با این روش به تخلفات محیط زیستی ۶۰۰۰ مؤسسه و ۱۶۰۰۰ واحد آلاینده با گزارش داوطلبانه، رسیدگی کند. این ابزار مزایای زیادی دارد. نخست اینکه هنگام نقض مقررات محیط زیستی تخریب رخ می‌دهد چنانچه اقدامات حفاظتی و ترمیمی برای کنترل و جلوگیری از انتشار تخریب صورت نگیرد، آثار آن به مراتب بیشتر خواهد شد. پس بر طبق اصل مجاورت در حقوق محیط‌زیست لازم است تا تخریب در همان لحظات اولیه کنترل شود که مستلزم همکاری مخرب و گزارش به‌موقع است.

مزیت دوم در اعلام تخلف اشخاص به‌صورت داوطلبانه است تا فرصتی دوباره برای اصلاح اقدامات خود پیدا کنند. اگر گزارش تخلف نکرده و جرم آنان کشف می‌شد، مشمول مجازات‌های سنگین‌تری می‌شدند؛ اما با گزارش داوطلبانه، ضمن اثبات حسن نیت و بهره‌مندی از مشوق‌های آژانس، از مجازات‌های سنگین رها می‌شوند.

سوم اینکه مؤسسات اقتصادی مختلف، برای انجام حسابرسی، با انجمن‌ها و مؤسسات حسابرسی محیط زیستی به‌عنوان نهاد

چارچوب عدالت ترمیمی در مراحل بعدی دادرسی به‌عنوان ابزاری برای مجازات استفاده کرد.

برای موارد خاص مطرح شده در یک دادخواست که یک مجرم خاص مشخص شود، روند کنفرانس جامعه و خانواده مناسب است. با توجه به مواردی که مجرمان افسران دولتی یا ارگان‌های دولتی^۱ هستند، هیأت‌های جبران خسارت جامعه یا پانل‌های تأثیر جامعه می‌توانند مسائل را حل کنند. در هر صورت، هدف از این فرآیند رسیدگی به نیازهای طرفین (از جمله محیط) درگیر در فرآیند و کمک به افراد خاطی است که اثرات مضر رفتار خود را درک کرده و تمایل به ترمیم آسیب‌های وارد شده دارند.

در خصوص ضمانت اجرای قواعد مربوط به مجازات جایگزین حبس باید گفت در صورتی که محکوم با رعایت مفاد حکم دادگاه نشان دهد که رفتار او اصلاح شده است، دادگاه می‌تواند به پیشنهاد قاضی اجرای احکام، برای یک‌بار، مدت باقی‌مانده از مجازات را تا نصف کاهش دهد. با این حال، اگر محکوم از اجرای حکم یا دستورات دادگاه سرپیچی کند، قاضی اجرای احکام می‌تواند با تصویب دادگاه، برای بار اول بین یک‌چهارم تا نصف مدت مجازات را افزایش دهد و در صورت تکرار تخلف، مجازات حبس اجرا خواهد شد (مواد ۸۰ و ۸۱ قانون مجازات اسلامی). لازم به ذکر است که اعمال مجازات‌های تکمیلی و تبعی در چارچوب مجازات‌های جایگزین حبس نیز مجاز است (شاطری، ۱۳۹۷: ۱۱). نکته بسیار مهمی که در مورد قواعد صلاحیت و تجدیدنظرخواهی از مجازات حبس وجود دارد این است که اگر فردی محکوم به ۶ ماه حبس شود و دادگاه به‌عنوان مجازات جایگزین حبس وی را به ۲۷۰ ساعت خدمات عمومی رایگان محکوم نماید، ملاک تجدیدنظرخواهی و صلاحیت دادگاه رسیدگی‌کننده مجازات اصلی حبس است یا مجازاتی که به‌عنوان جایگزین حبس داده شده است؟ ماده ۷۶ قانون مجازات اسلامی در این زمینه گشایشی حاصل نموده است و مقرر داشته: «ملاک تعیین صلاحیت دادگاه و

مربوط به مواد مخدر و جرائم رانندگی نیز می‌شود (Wasik, 2001: 88).

۴- عدالت ترمیمی و چالش سازوکارهای دولتی خدمات اجتماعی

ماهیت اصلی و مبنایی عدالت ترمیمی به‌عنوان ابزاری کم‌رسمیت برای دستیابی به عدالت تأکید دارد. جانستون تشخیص می‌دهد که سیستم عدالت رسمی قانونی مبتنی بر دادگاه برای دستیابی به اهداف ترمیمی مناسب نیست و فرایندهای رسمی کمتری را برای دستیابی به عدالت پیشنهاد می‌کند. وی فرایندی را که باید در عدالت ترمیمی انجام شود، چنین توصیف می‌کند: «(مجازات کنندگان مجازات و مجرمان) در جلسات مدیتیشن شرکت می‌کنند که برای کمک به هر دوی آن‌ها طراحی شده است. در این جلسات، مجرمان و قربانیان مستقیماً با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند و در تصمیم‌گیری شرکت می‌کنند». اعتقاد بر این است که چنین روندی نیازهای قربانیان، بزهکاران و اجتماعات آن‌ها را برطرف می‌کند و مجرمان را از ارتکاب جرم در آینده بازمی‌دارد.

در زمینه جرائم زیست‌محیطی، چهار دسته اصلی از فرایندهای ترمیم را که می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، مشخص می‌گردد: کنفرانس بزهکار، گفتگوهای گروهی و گروه‌های خانواده، محافل صدور احکام و هیأت‌های جبران اجتماع یا هیأت‌های تأثیرگذاری جامعه. در مورد جولیانایا علیه ایالات متحده، مگر اینکه و تا زمانی که متهمان به جرم خود اعتراف کنند، نمی‌توان مسیر عدالت ترمیمی را طی کرد. دلیل این امر آن است که عدالت ترمیمی مجرمان را ملزم می‌کند تا مسئولیت جرم خود را بپذیرند و برای یافتن راه‌حلی برای جبران آسیب وارده با قربانیان همکاری کنند. در مواردی که متهمان به جرم خود اعتراف می‌کنند و هر دو طرف توافق می‌کنند که مسیر عدالت ترمیمی را طی کنند، حتی ممکن است چنین رویکردی حتی از مراحل اولیه دادرسی نیز دنبال شود. اگر هر یک از طرفین یا طرفین مسیر سیستم حقوقی سنتی را انتخاب کنند، می‌توان از

¹ Johnston

تجدیدنظرخواهی از حکم محکومیت به مجازات جایگزین حبس، مجازات قانونی جرم ارتكابی است».

چالش مهمی که شاید لازم باشد در نظر بگیریم این است که چگونه دولت را متقاعد کنیم که در یک روند عدالت ترمیمی شرکت کند. در حقیقت، این چالشی است که حتی اگر دادخواست جولیانای علیه ایالات متحده از مسیر قانونی پیش رود، باید با آن روبرو شود. به دلیل تلاش شدید دولت فعلی برای خاموش کردن جوانان، دادرسی که قرار بود در تاریخ ۵ فوریه ۲۰۱۸ آغاز شود تا زمان انتشار به ۲۹ اکتبر ۲۰۱۸ موکول شده است. اگرچه چالش ترغیب دولت به مشارکت در مدل عدالت ترمیمی هنوز پابرجاست، اما این چالش نمی‌تواند سهم بی‌نظیری را که عدالت ترمیمی می‌تواند در دعوی قضایی ارائه دهد، تضعیف کند (Germani, 2004).

۵- تراحم بایسته‌های حقوق محیط‌زیست و حقوق کیفری

قانون محیط‌زیست موجود نمی‌تواند در رسیدگی به مشکلات یا جرائم زیست‌محیطی مؤثر باشد. به‌عنوان مثال، وکیل دیوید فورتی، اعتراضاتی را در مورد استفاده از قانون فعلی محیط‌زیست برای پیگرد قانونی جرائم زیست‌محیطی پیشنهاد می‌کند. اولین ایراد به اصل "مجازات نقض مقررات زیست‌محیطی با تحمیل مسئولیت کیفری" می‌پردازد. از آنجا که اهداف و مفروضات قانون محیط‌زیست و کیفری اساساً سازش‌ناپذیر هستند، فورتی معتقد است که نقض محیط‌زیست نباید مسئولیت کیفری را جلب کند.

قانون محیط‌زیست منعکس‌کننده آرزوهای یک کشور برای کیفیت محیط است. این هدف به‌طور کلی تغییر الگوهای رفتاری از طریق تنظیم مقررات است. علیرغم موفقیت‌هایی که می‌توان به کیفیت تمایل به قانون محیط‌زیست نسبت داد، لازاروس چنین کیفیت آرزویی را برای اجرای مدنی و کیفری مناسب نمی‌داند؛ بنابراین نتیجه‌گیری می‌کند: «حساسیت قوانین زیست‌محیطی نسبت به اجرای مجرمانه، نه فقط مدنی، یک مسئله سیاست مشخص را نشان می‌دهد» (Local Government, 2004: 65).

راهبردهای سیاست جنایی مشارکتی و استفاده از برنامه‌های ترمیمی خدمات اجتماعی برای حفاظت از محیط‌زیست بسیار

مورد توجه می‌باشد. در این راستا حقوق کیفری به‌عنوان ابزاری برای واکنش نشان دادن به اقداماتی که نظم و امنیت و سلامت جوامع انسانی را تهدید می‌کند، همواره نقش مؤثر و مفیدی در حفظ تعادل در این محیط را بر عهده داشته است، تعادلی که در حوزه حقوق کیفری هم مرهون وجود قوانین جامع و روشن است و هم وجود سازوکارهای قضایی مناسب در جهت اجرای این قوانین می‌باشد، اما نکته حائز اهمیت این است که یک سیاست جایی وقتی مؤثر واقع می‌شود که هم‌ردیف با اقدامات سرکوبگرانه، اقدامات پیشگیرانه را نیز به کار گرفته باشد. ضرورت عدالت ترمیمی در قبال جرائم محیط‌زیست و هم‌پوشانی و هم‌افزایی با پژوهش‌های علمی و کیفری، سازمان‌های حفاظت از محیط‌زیست، قانون‌گذاری و نهادینه کردن عدالت ترمیمی بر مبنای مصالح و رفاه عمومی است. از طرفی حمایت از بزه‌دیدگان جرائم زیست‌محیطی، این نقش حمایت غیر کیفری از بزه‌دیدگان است که می‌تواند هم در امر پیشگیری و هم در تعیین رویکرد منصفانه و عاری از هرگونه بی‌تدبیری، مؤثر باشد. مشخص است که شناسایی اینکه چه چیزی یا چه کسی می‌تواند به‌عنوان بزه‌دهنده جرائم زیست‌محیطی شناخته شود، از چنان اهمیتی برخوردار است که به نظر می‌رسد در چگونگی رویکردی که می‌توان در پاسخ‌دهی به جرائم زیست‌محیطی در حقوق ایران و سایر کشورها ارائه داد، نقش تعیین‌کننده و مبنایی داشته باشد.

نتیجه‌گیری

عدالت ترمیمی به‌عنوان پاسخی جایگزین برای جرائم زیست‌محیطی نوید می‌دهد. مطالعات نشان می‌دهد که بزهکاران کمتر اقدام به جرم مجدد می‌کنند و عدالت ترمیمی میزان رضایت‌مندی قربانیان و پاسخگویی بزهکاران را ایجاد می‌کند. این سال که آیا عدالت ترمیمی پاسخی مناسب برای جرائم زیست‌محیطی است، باید مورد به مورد پاسخ داده شود. مواردی وجود خواهد داشت که واجد شرایط رویکرد ترمیمی نیستند، به‌عنوان مثال به دلیل اینکه مجرم مسئولیت جرم را به عهده نمی‌گیرد، یا وقتی قربانیان احساس امنیت نمی‌کنند که در فرایندهای ترمیم شرکت کنند زیرا هراس دارند اگر مجرم در پشت صحنه تلافی کند، آن‌ها به‌طور علنی صدای خود را بلند می‌کنند. در چنین مواردی تخلف زیست‌محیطی در

نشان داد که می‌توان به هر بهانه‌ای از مجازات‌های جایگزین حبس بهره برد و جنس و نوع جرائم زیست‌محیطی نیز بستر مناسبی برای استفاده از این ظرفیت محسوب می‌شود. در حقوق داخلی ایران نیز امروزه استقبال قابل‌توجهی از عدالت ترمیمی در متن قوانین و البته استفاده از ظرفیت‌های آن مانند مجازات‌های جایگزین حبس در مجازات‌های زیست‌محیطی شده است و پیش‌نیازهای آن مانند وجود قاضی اجرای احکام، نهادهای پذیرنده، شروط اجرایی مانند میزان ساعت کار، نظارت و مراقبت، رضایت محکوم‌علیه و غیره مورد توجه قرار گرفته است و رویه قضایی نیز مؤید این مطلب است که در جرائم زیست‌محیطی پس از سال ۱۳۹۲ و افزوده شدن مجازات‌های جایگزین حبس به قانون مجازات اسلامی، قضات دادگستری در خصوص جرائم زیست‌محیطی به‌وفور از ظرفیت مجازات جایگزین حبس و علی‌الخصوص خدمات اجتماعی استفاده کرده‌اند که نمونه‌هایی از آن در متن پژوهش مورد استناد قرار گرفت. این استقبال مربوط به چند موضوع است، اولاً ضعف مجازات حبس گرایش استفاده از خدمات اجتماعی و کلاً مجازات‌های جایگزین حبس در دستگاه قضایی را بیشتر کرده است، ثانیاً جرائم زیست‌محیطی مانند ایجاد آلودگی‌ها، شکار و صید غیرمجاز، تخریب و غیره به نحوی نیست که بتوان آن را به جنایات و یا جرائم مالی مقایسه کرد، لذا ظرفیت بیشتری برای باز اجتماعی کردن افراد متهم در راستای عدالت ترمیمی دارند و ثالثاً ضعف‌های مربوط به متولیان محیط‌زیست در حقوق داخلی و کمبودها و نواقص سبب شده است که استفاده از ظرفیت رایگان خدمات اجتماعی در راستای تحقق بخشیدن به اهداف محیط‌زیستی در حقوق ایران مفید واقع شود.

البته در نتایج این پژوهش می‌توان مواردی را یافت که علیرغم مثبت بودن استفاده از ظرفیت خدمات اجتماعی به‌جای حبس در جرائم زیست‌محیطی، چالش‌هایی را نیز ایجاد کرده است که از جمله آن‌ها می‌توان به عدم تناسب جرم و مجازات، فقدان قوانین اختصاصی، فقدان فرهنگ‌سازی صحیح در این خصوص، عدم همه‌گیری استفاده از این ظرفیت در میان قضات اشاره کرد.

فرهنگ وسیع‌تری از مصونیت از مجازات و ارباب، یا عدم حاکمیت قانون نهفته است. اگر فرهنگ برای حفظ قانون محیط‌زیست و برقراری روابط از بین رفته مناسب‌تر باشد، به نظر می‌رسد عدالت ترمیمی چیزهای زیادی برای ارائه دارد.

عدالت ترمیمی راهی برای مقابله با جرم از طریق متعادل‌سازی نیازهای جامعه، قربانیان و مرتکبان است. این یک راه‌حل جامع در جهت تلاش برای درک جرم و غلبه بر پویایی رفتار مجرمانه، علل و عواقب آن است. کانون عدالت ترمیمی توانمندسازی، مشارکت و التیام دادن به قربانیان جرم است. در این بحث امکان استفاده از مفهوم عدالت ترمیمی برای حل جرم محیط‌زیست مورد بحث قرار گرفته است. قربانیان جرائم زیست‌محیطی و چگونگی حضور آن‌ها در روند ترمیم مورد شناسایی قرار می‌گیرد؛ به‌ویژه، توجه به ایده‌های جامعه گسترده‌تر، پایداری نسل‌های آینده و محیط بهتر. این بحث انواع نتایج ترمیمی موجود، از جمله جبران خسارت، جبران خسارت و جبران خسارات زیست‌محیطی را بررسی می‌کند. با اجرای یک فرآیند ترمیم برای جرائم زیست‌محیطی، عدالت ترمیمی می‌تواند برای قربانیان، مرتکبان، جامعه، محیط‌زیست و سیستم عدالت کیفری تحول‌آفرین باشد تا نتیجه عادلانه‌تری را در پرونده‌های جرائم محیطی ایجاد کند.

در این جستار امکان استفاده از مفهوم عدالت ترمیمی برای حل جرائم زیست‌محیطی مورد بحث قرار گرفته است. در حال حاضر، عدالت ترمیمی فقط برای جرائمی از نوع متعارف یا جرائم جزئی مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ اما به‌ندرت برای جرائم زیست‌محیطی استفاده می‌شود. گرچه رویکرد و مزایای عدالت ترمیمی این امکان را دارد که بیشتر در مقابله با جرائم زیست‌محیطی با توانمندسازی، مشارکت و بهبود قربانیان جرم مورد استفاده قرار گیرد. نتایج و یافته‌های پژوهش بیانگر این است که جنس و نوع جرائم زیست‌محیطی قابل انطباق با مجازات‌های جایگزین حبس در راستای عدالت ترمیمی است و اگر نتوان از این ظرفیت در برخی از جرائم استفاده کرد، در خصوص حوزه جرائم زیست‌محیطی قابل اجرا است. آثار منفی مجازات‌های سالب آزادی نظیر حبس مانند معایب بهداشتی و روانی، معایب فرهنگی و اجتماعی و البته معایب اقتصادی،

- رایت، مارتین (۱۳۸۴). *عدالت ترمیمی، ارتقاء بخشیدن رویکرد بزه‌دیده محوری (مجموعه مقالات)*. ترجمه امیر سماواتی پیروز، تهران: انتشارات خلیلیان.

- رایت، وایت (۱۳۹۴). *جرائم علیه طبیعت*. ترجمه پیمان نمامیان، تهران: نشر مجد.

- شاپلند، جوانا و سارزبی، آنجلا (۱۳۹۷). *عدالت ترمیمی در عمل*. ترجمه علی طالع زاری، تهران: نشر کتاب آوا.

- شاطری‌پور اصفهانی، شهید و بهره‌مند، حمید (۱۳۹۷). *مجازات حبس و امکان حکم به جایگزین‌های حبس در قوانین کیفری جمهوری اسلامی ایران*. تهران: نشر پژوهشگاه قوه قضاییه.

- شاملو، باقر؛ احمدی، اصغر و خسروشاهی، قدرت‌اله (۱۳۹۶). «بزه‌دیده‌شناسی سبز: با تأکید بر سیاست کیفری ایران». *فصلنامه پژوهش حقوق کیفری*، سال ششم (۲۰): ۳۷-۶۷.

- شهیدی، محمدحسن (۱۳۷۵). *مواد مخدر امنیت اجتماعی و راه و سوم*. چاپ اول، تهران: انتشارات اطلاعات.

- فتاحی زفرقندی، سجاد (۱۳۹۵). «بررسی مجازات‌های جایگزین حبس در اسناد بین‌المللی و ایران و کشورهای مختلف جهان». *نشریه مطالعات حقوقی*، شماره ۱.

- فرجی‌ها، محمد (۱۳۹۶). *دانشنامه عدالت ترمیمی (مجموعه مقاله‌های همایش بین‌المللی عدالت ترمیمی و پیشگیری از جرم)*. تهران: نشر میزان.

- فرید، محمدامین و روزبه، عسگر (۱۳۹۵). «سیاست جنایی اسلام در قبال جرائم زیست‌محیطی». *نشریه پژوهش در هنر و علوم انسانی*، شماره ۲.

- گودرزی بروجردی، لایلا و مقدادی، لایلا (۱۳۹۴). *کیفرشناسی نوین یا کیفرهای اجتماعی*. تهران: نشر مجد.

- هوارد، زهر، (۱۳۹۳). *کتاب کوچک عدالت ترمیمی*. ترجمه دکتر حسین غلامی، تهران: انتشارات مجد.

ملاحظات اخلاقی: در فرایند نگارش مقاله، اصول اخلاقی ارجاع دهی و امانت‌داری در استناد به کتب، مقالات و اسناد رعایت شده است.

تعارض منافع: در تدوین این مقاله، هیچ‌گونه تعارض منافی وجود ندارد.

سه‌م نویسنده‌گان: فرایند نگارش مقاله به‌صورت مشترک توسط نویسندگان انجام پذیرفته است.

تشکر و قدردانی: از تمام افرادی که به هر نحوی در فرایند نگارش مقاله سهیم بودند، سپاسگزاری می‌شود.

تأمین اعتبار: پژوهش حاضر بدون تأمین اعتبار مالی انجام شده است.

منابع و مأخذ

الف. منابع فارسی

- ابراهیمی، حسن و گلدوست جویباری، رجبعلی (۱۴۰۰). «تشتت ماهیت جرائم مواد مخدر در نظام حقوق کیفری ایران و مطالعه تطبیقی با حقوق افغانستان». *پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی*، ۹(۱۸): ۳۸۴-۳۵۵.

- بابایی، محمدعلی و انصاری، اسماعیل (۱۳۹۱). «تحلیل هزینه‌های جرم». *نشریه نامه مفید*، شماره ۹۴.

- بادینی، حسن (۱۳۸۲). «مبانی فلسفی نگرش اقتصادی به حقوق»، *نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران*، شماره ۶۲.

- بیگی، جمال (۱۳۸۷). «درآمدی بر خدمات عمومی به‌عنوان کیفر اجتماعی». *نشریه کانون وکلای دادگستری*، شماره ۱۱.

- دلماس مارتی، می‌ری (۱۳۹۶). *نظام‌های بزرگ سیاست جنایی*. ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، تهران: نشر میزان.

- رایجیان، مهرداد (۱۳۹۱). *بزه‌دیده در فرایند کیفری*. تهران: انتشارات خط سوم.

- Wasik, M. (2001). *Emminus on Sentencing* (4th Ed.). Oxford University Press.

- یزدیان جعفری، جعفر (۱۳۸۵). «اصل فردی کردن مجازات‌ها، تبعیضی فاحش یا عدالتی عادلانه‌تر». نشریه فقه و حقوق، شماره ۱۱.

ب. منابع انگلیسی

- Act 1991: troublesome policy issues for local government. *Local Government Law Journal* 10:119-134.

- Braithwaite, John (2002), *Restorative justice & responsive regulation*, Oxford University press on demand, p. 88.

- Green, S. P. (2004), "White Collar Criminal Law in Comparative Perspective: The Sarbanes-Oxley Act of 2002", *Buff. Crim. L. Rev* 8(3): 1-15.

- Germani, A.R. (2004). *Environmental law and economics in the U.S. and E.U.: a common ground?* University of London: Centre for Financial and Management Studies. Retrieved 15 April 2005 from <http://www.cefims.ac.uk>.

- McCold, P. (2005), "A Causal Theory of Restorative Justice", [paper presentation]. The 7th *International Conference on Conferencing, Circles, and other Restorative Practices*, Manchester, England.

McElrea, F.W.M. (2004), the role of restorative justice in RMA prosecutions, *Resource Management*.

Mulheron, Rachael (2004), the class action in common law legal systems: a comparative perspective, Bloomsbury Publishing, p. 39.

New Zealand Herald (2004), "Scrap dealer gets jail for long history of polluting", *NZ Herald*, 31 May 2004.

Rang, Heather, and Lawrence W. Sherman (2003), "Repairing the harm: Victims and restorative justice", *Utah L. Rev.*, p. 15.

Umbreit, M. S., et al. (2007), "Executive summary: Victim Offender Dialogue in crimes of severe violence: A multi-site study of programs in Texas and Ohio", Minneapolis, MN: Center for Restorative Justice and Peacemaking, University of Minnesota School of Social Work, p. 79.